

Wkład Polaków w kreację Listy „Pamięć Świata” UNESCO. Prawne aspekty ochrony ogólnoludzkiego dziedzictwa piśmienniczego

W listopadzie 1945 roku powstała Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – UNESCO)¹. Jedną z kluczowych instytucji na świecie działającą na rzecz propagowania i ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, pokojowego współistnienia oraz dialogu międzykulturowego. Polski Komitet ds. UNESCO działalność rozpoczął w 1956 roku.

Mimo, iż budowle architektoniczne i dzieła sztuki mogą zachwycać, to jednak przesłanie i wartości jakie ze sobą niosą, kształtują w znaczącym stopniu dziedzictwo kulturowe. Od stuleci nośnikiem oraz łącznikiem międzypokoleniowym są materiały archiwalne i biblioteczne. W 1992 roku wdrożono realizację międzynarodowego projektu „Pamięć Świata” UNESCO (*Memory of the World International Register; Memory of the World*). Na Listę „Pamięć Świata” wpisywane są najcenniejsze zabytki i dokumenty dziedzictwa piśmienniczego ludzkości utrwalone tradycyjnie, jak i na nowocześniejszych nośnikach informacji. Pierwszych wpisów dokonano jednak dopiero pięć lat po uruchomieniu programu². Obecnie na liście widnieje 300 obiektów.

Z Listy „Pamięć Świata” UNESCO można odnotować między innymi: archiwa z czasów kolonialnych (Benin³, 1997 r.⁴); dokument wieniący obrady kongresu wie-

¹ Siedziba UNESCO znajduje się w Paryżu.

² Lista „Pamięć Świata” aktualizowana jest co dwa lata podobnie jak Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (*World Heritage List*) również sygnowana przez organizację UNESCO. Drugi z wyżej wymienionych programów realizowany jest od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku.

³ W nawiasie usytuowanie terytorialne określonego dokumentu wpisanego na Listę „Pamięć Świata” UNESCO.

⁴ Rok wpisu danego obiektu na Listę „Pamięć Świata”.

deńskiego (Austria, 1997 r.); „Hunmin Chongum” pierwszy rękopis spisany w alfabecie koreańskim „han-gul” (Korea Południowa, 1997 r.); kodeksy iluminowane z epoki średniowiecza (Słowacja, 1997 r.); kolekcję rodziny Bleek, która prowadziła badania nad życiem codziennym, językiem, religią i folklorem Buszmenów (Republika Południowej Afryki, 1997 r.); kolekcja Karola Linneusza (Dania, 1997 r.); korespondencja i rękopisy napisane przez Hansa Christiana Andersena (Dania, 1997 r.); kolekcja fotografii z Ameryki Łacińskiej datowana na XIX stulecie (Wenezuela, 1997 r.); pergaminowy manuskrypt „Ewangeliarz Archangielski” z 1092 roku (Rosja, 1997 r.); XV i XVI-wieczne druki cyrylicy (Rosja, 1997 r.); petycja sufrażystek z 1893 roku (Nowa Zelandia, 1997 r.); rękopis Koranu Mushafy Othmana (Uzbekistan, 1997 r.); skarby etiopskiego Archiwum i Biblioteki Narodowej (Etiopia, 1997 rok); zapisy tradycyjnej muzyki chińskiej (Chiny, 1997 r.); „Pamięć Kanału Sueskiego” dokumenty związane z budową obiektu – świadectwo myśli technicznej (Egipt, 1997 r.); archiwalia domu dla trędowatych (leprozorium) w Bergen (Norwegia, 2001 r.); Biblia Jana Gutenberga (Niemcy, 2001 r.); dziennik podróży sporządzony przez kapitana Jamesa Cooka (Australia, 2001 rok); epos narodowy Malezji zatytułowany „Hikayat Hang Tuach” (Malezja, 2001 r.); kolekcja muzyczna Franza Petera Schuberta (Austria, 2001 r.); patent radioskopu z 1926 roku opracowany przez Kálmána Tihanyi (Węgry, 2001 r.); spuścizna literacka Johanna Wolfganga von Goethe (Niemcy, 2001 r.); Biblioteka „Ets Haim” – zbiór z zakresu judaistyki w Synagodze Portugalskiej (sefardyjskiej) w Amsterdamie (Holandia, 2003 r.); „Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela” 1789-1791 (Francja, 2003 r.); film „Zapomniani” („Los olvidados”) z 1950 roku wyreżyserowany przez Luisa Buñuela (Meksyk, 2003 r.); nagrania śpiewaka Carlosa R. Gardela pochodzące z kolekcji H. Lorienta (1913-1935) [Urugwaj, 2003 r.]; najwcześniej datowana inskrypcja islamska zachowana niedaleko miasta Madain Salih (حِلاص نى ادم) [Arabia Saudyjska, 2003 r.); alfabet stworzony przez Fenicjan – na bazie fenickiego zapisu powstały współczesne alfabety (Liban, 2005 r.); archiwum pisarki dla dzieci Astrid Lindgren (Szwecja, 2005 r.); „Codex Beratinus” określany na VI wiek zawierający ręcznie pisany tekst ewangeliczny (Albania, 2005 rok); dokumenty z wyprawy Roalda E.G. Amundsena na biegun południowy (Norwegia, 2005 r.); filmy braci Augusta i Louisa Lumière (Francja, 2005 r.); najstarsza biblioteka publiczna w Ameryce „Biblioteca Palafoxiana” (Meksyk, 2005 r.); archiwum rodziny Alfreda B. Nobla (Szwecja, 2007 r.); ręcznie haftowana tkanina z Bayeux (Francja, 2007 r.); rękopisy z okresu średniowiecza z zakresu ówczesnej wiedzy medycznej i farmacji (Azerbejdżan, 2005 r.); amerykańska muzyka kolonialna z XVI-XVIII wieku (Boliwia, 2007 r.) [wpis dokonany razem z Meksykiem, Kolumbią, Peru]; „Bayasanghori Shâhnâme” („Księga Królewska”) sporządzona przez Ferdousiego – epos narodowy Persji (Iran, 2007 r.); materiały audio-wizualne dokumentujące walkę z Apartheidem (Republika Południowej Afryki, 2007 r.); średniowieczne manuskrypty z okresu czeskiej reformacji (Czechy, 2007 r.); „Bałtycki

łańcuch” utworzony przez protestujących w dniu 23 sierpnia 1989 roku mieszkańców trzech krajów wchodzących ówczesnie w skład ZSRR: Łotwy, Litwy, Estonii – „żywy łańcuch” liczył 600 km i stanowił wyraz sprzeciwu przeciwko realizowanej w tamtym czasie polityce (Estonia, Litwa, Łotwa, 2009 r.); dokumenty ruchu oporu oraz walki o prawa człowieka z lat 1930-1961 (Dominikana, 2009 r.); Dziennik Anny Frank (Holandia, 2009 r.); materiały archiwalne Muzeum Ludobójstwa Tuol Sleng (Kambodża, 2009 r.); „Apostoł eniński” manuskrypt, XI-wieczny lekcjonarz spisany w języku staro-cerkiewno-słowiańskim (Bułgaria, 2011 r.); kolekcja „Libri Prohibiti” zawierająca słowackie i czeskie wydawnictwa podziemne (Samizdat) wydawane w latach 1948-1989 (Czechy, 2011 r.); patent DRP 37435 Carla F. Benza z 1886 roku (Niemcy, 2011 r.); prywatny księgozbiór i archiwalia Lwa Tołstoja (Rosja, 2011 r.); „Srebrna Biblia” („Codex Argenteus”) z VI wieku (Szwecja, 2011 r.); dokumenty Eleanor Roosevelt działaczki na rzecz ochrony praw człowieka (Stany Zjednoczone, 2013 r.); dokumenty związane z odkryciem insuliny i jej znaczeniem dla ludzkości (Kanada, 2013 r.); karty świadectwa ofiar Holocaustu, które zgromadzono w Yad Vashem w Jerozolimie w okresie 1954-2004 (Izrael, 2013 r.); kolekcja rękopisów i dokumentów związanych z ormiańskim kompozytorem Aramem Iljiczem Chaczaturianem (Արամ Խաչատրյան) [Armenia, 2013 rok]; materiały archiwalne Uniwersytetu Leuven z XV-XVIII wieku (Belgia, 2013 r.); uniwersalny system klasyfikacji materiałów bibliotecznych (Belgia, 2013 r.).

Piśmiennicze dziedzictwo kulturowe Polski na Liście „Pamięć Świata” UNESCO reprezentowane jest dotychczas przez następujące zabytkowe obiekty:

- a) *rękopis Mikołaja Kopernika „De revolutionibus orbium coelestium” („O obrotach sfer niebieskich”) z około 1520 roku*⁵

Dzieło, w którym astronom przedstawił heliocentryczną budowę wszechświata. Badania Mikołaja Kopernika (1473-1543) wywołały przewrót w nauce i sposobie myślenia ludzi⁶. Na język polski przetłumaczone przez Jana Baranowskiego dopiero w 1854 roku. W dniu 19 lutego 2010 roku Międzynarodowa Unia Chemii Czystej i Stosowanej (*International Union of Pure and Applied Chemistry*) nadała nowemu pierwiastkowi z grupy metali przejściowych nazwę na cześć polskiego astronoma – „Copernicium” (Cn). Obecnie rękopis „O obrotach sfer niebieskich” znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Na Listę „Pamięć Świata” został wpisany w 1999 roku.

⁵ Traktat naukowy „*O obrotach sfer niebieskich*” Mikołaja Kopernika został ogłoszony drukiem w 1543 roku w Norymberdze.

⁶ Por. A. Kaźmierczak, *Galileusz i Kepler wobec heliocentrycznej teorii Mikołaja Kopernika*, [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *My i wy. Spory o charakter racjonalności nauki*, Warszawa 2010, s. 145-161. Zob. także T.S. Kuhn, *Przewrót kopernikański. Astronomia planetarna w dziejach myśli Zachodu*, Warszawa 2006.

b) *archiwum getta warszawskiego (archiwum dr Emanuela Ringelbluma) – świadectwo zbrodni Holocaustu*

Zespół archiwalny, na który składa się około 25 tysięcy kart dokumentujących zagładę Żydów i gett żydowskich, zwłaszcza warszawskiego podczas drugiej wojny światowej⁷. Wśród zachowanych materiałów archiwalnych znajduje się, m.in. pierwszy opis wraz z mapą niemieckiego obozu koncentracyjnego w Treblince (SS – Sonderkommando Treblinka) i Chełmnie (Vernichtungslager Sonderkommando Kulmhof)⁸. Archiwum powstało dzięki doktorowi Emanuelowi Ringelblumowi (1900-1944), polskiemu uczonemu, historykowi, filozofowi oraz społecznikowi o korzeniach żydowskich. W 1940 roku z jego inicjatywy w getcie warszawskim rozpoczęła działalność podziemna organizacja „Oneg Szabat” (חבש גנוי), która wspierała go w tym dziele. Do porządkowania gromadzonej dokumentacji posługiwano się metodą naukową. Trzecia część archiwum nie została dotychczas zlokalizowana. Natomiast dwie odnalezione stanowią unikatowy materiał archiwalny, który opiera się na dokumentach, którymi inne archiwa polskie i zagraniczne nie dysponują. Od 1999 roku na Liście „Pamięć Świata”.

Emanuel Ringelblum

Źródło: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

⁷ Zob. np. M. Markowska (red.), *Archiwum Ringelbluma. Dzień po dniu Zagłady*, Warszawa 2008.

⁸ Zob. obowiązującą ustawę z dnia 7 maja 1999 roku o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2006 r., Nr 220, poz. 1600 z późn. zm.).

Doktor Emanuel Ringelblum utworzył i z narażeniem życia gromadził dokumenty, które dziś tworzą archiwum Jego imienia. Maturę uzyskał w 1920 roku. Pierwotnie marzył o studiach medycznych, ale z powodu ówczesnej polityki nie został przyjęty na Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego. Po otrzymaniu negatywnej decyzji, rozgoryczony zamierzał wyjechać z Polski. Jednak nie poddał się i dwa lata później rozpoczął studia historyczne na tym samym Uniwersytecie. W 1927 roku na podstawie dysertacji otrzymał stopień doktora. Rozprawa doktorska dotyczyła historii Żydów w Warszawie w czasach średniowiecza. Problematyce Żydów polskich poświęcił także rozprawę habilitacyjną, jednak wojna pokrzyżowała losy tego niezwykle zdolnego oraz aktywnego społecznie i naukowo badacza. Emanuel Ringelblum został rozstrzelany wraz z rodziną przez hitlerowców prawdopodobnie w więzieniu śledczym na Pawiaku w marcu 1944 roku. Jak wynika z zachowanych informacji, chociaż oferowano mu pomoc w opuszczeniu więzienia – odmówił, ponieważ wiązałoby się to z pozostawieniem żony i małego synka⁹, którzy również zostali przez Niemców aresztowani.

Emanuel Ringelblum wraz z żoną Yehudit i synkiem Urielem (Uri)

Źródło: Instytut Yad Vashem (Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu) w Jerozolimie

Archiwum E. Ringelbluma obecnie znajduje się w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie. W 2009 roku Żydowskiemu Instytutowi Historycznemu w Warszawie nadano imię dr Emanuela Ringelbluma.

⁹ Syn Emanuela i Yehudit Ringelblum – Uriel (Uri) urodził się w 1930 roku.

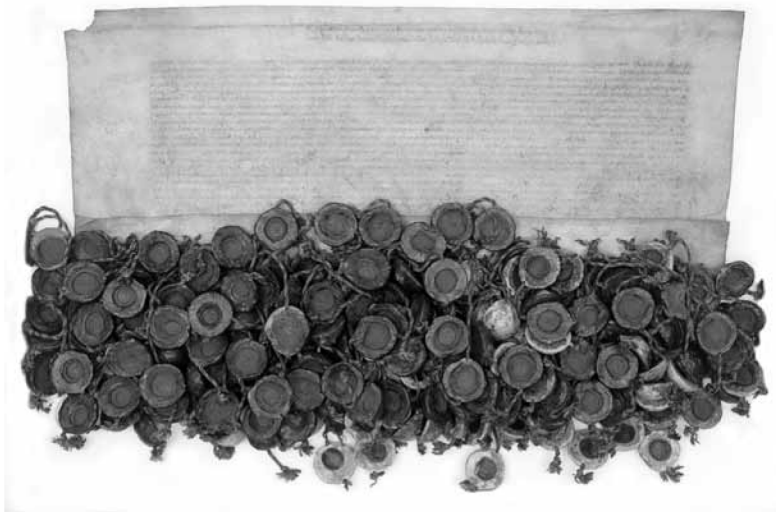
c) kolekcja muzyczno-kompozytorska Fryderyka Chopina

Niezwykle piękne i urzekające utwory Fryderyka Chopina (1810-1849) stanowią dobro kultury o znaczeniu narodowym. Twórczość Chopina wykroczyła jednak poza granice Polski. W 2001 roku na podstawie decyzji Parlamentu RP działalność rozpoczął Narodowy Instytut Fryderyka Chopina z siedzibą w Warszawie. Osoby, które wykonują lub popularyzują utwory kompozytora mogą zostać nagrodzone odznaką honorową „Zasłużony dla Ochrony Dziedzictwa Fryderyka Chopina”. Szczegółowo tą kwestię reguluje ministerialne rozporządzenie z dnia 5 lipca 2005 roku¹⁰.

d) akt konfederacji warszawskiej uchwalony na Sejmie konwokacyjnym w dniu 28 stycznia 1573 roku

Na podstawie powyższego dokumentu w Polsce zaczęto prawnie gwarantować wolność sumienia i wyznania. Polska stała się krajem, do którego ludzie różnych poglądów i kultur oraz niewierzący zaczęli przybywać w poszukiwaniu schronienia¹¹. Wielu z nich miało swój udział w rozwoju polskiej nauki, kultury i sztuki. Akt konfederacji warszawskiej został wpisany na Listę „Pamięć Świata” w 2003 roku.

Akt konfederacji warszawskiej z 1573 roku

Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury (ówczesna nazwa) z dnia 5 lipca 2005 r. w sprawie odznaki honorowej „Zasłużony dla Ochrony Dziedzictwa Fryderyka Chopina” (Dz. U. z 2005 r., Nr 149, poz. 1234 z późn. zm.). Powyższe rozporządzenie zostało wydane na podstawie art. 6 ustawy z dnia 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina (Dz. U. z 2001 r., Nr 16, poz. 168 z późn. zm.).

¹¹ J. Tazbir, *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI-XVII wieku*, Warszawa 2009.

Po śmierci ostatniego władcy z dynastii Jagiellonów Zygmunta II Augusta (1520-1572) zarówno dla katolików, jak i protestantów sprawą wielkiej wagi była kwestia kandydatury na nowego króla Polski. Ówczesnie pogłębiała się rekatolizacja Europy oraz rosło zagrożenie ze strony Turcji. Papież Grzegorz XIII (*Ugo Boncompagni*; 1502-1585) nakazał zanosić modlitwy o wybór odpowiedniego władcy, wyprawił także do Polski wybitnego dyplomatę, włoskiego kardynała G.F. Commendone (1523-1584)¹². Poparciem papieża cieszył się katolicki arcyksiążę Ernest Habsburg (1553-1595). Z Habsburgiem o polski tron rywalizował Henryk III Walezy (*Henri de Valois*; 1551-1589), który został pierwszym królem elekcyjnym Polski. Niejeden obawiał się, że Henryk Walezy może wywołać w Polsce kolejną „Noc św. Bartłomieja”¹³. Kilka miesięcy po koronacji H. Walezy uciekł do Francji, chcąc objąć tron po zmarłym bracie¹⁴.

Chociaż na mocy aktu konfederacji warszawskiej w Polsce zagwarantowano wolność wyznania, nie zapewniał on jednak praktycznej ochrony przed atakami na osoby innej religii niż katolicka. Dokument ten nie powstrzymał naporu nietolerancji religijnej oraz rozprzestrzeniania się kontrreformacji. Obecnie Rzeczpospolita Polska jest krajem, w którym wolność sumienia i wyznania jest gwarantowana konstytucyjnie¹⁵. Mimo upływu stuleci nadal jednak zachodzi potrzeba, aby stano na straży nie tylko deklaratywnej, ale i faktycznej realizacji tych zapisów.

e) archiwa rodu Radziwiłłów oraz nieświecki księgozbiór

Zbiory te tworzą najcenniejsze archiwum o prywatnej proweniencji w Europie Środkowo-Wschodniej. Były gromadzone na przestrzeni kilku stuleci przez ród, który stał się jednym z najpotężniejszych wśród rodzin magnackich. Przedstawiciele rodu zajmowali wiele wysokich stanowisk świeckich oraz kościelnych¹⁶. Wśród Radziwiłłów były osoby, które oprócz działalności publicznej, interesowały się nauką i sztuką, sprawowały mecenat

¹² Por. G.F. Commendone, *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta*, Wilno 1851.

¹³ W nocy z 23 na 24 sierpnia 1572 roku w Paryżu doszło do rzezi kilku tysięcy ewangelików reformowanych (hugenotów) rozpętanej przez katolików.

¹⁴ Henryk III Walezy został zamordowany w 1589 roku w Saint-Cloud przez dominikańskiego mnicha, fanatyka religijnego Jacquesa Clémenta (1567-1589), opowiadającego się po stronie Ligii Katolickiej. Zamiar zabójstwa króla Francji powziął, gdy Henryk Walezy poszedł na pewne ustępstwa w stosunku do hugenotów. Zamachowiec został zabity przez straż królewską. Mimo to Jacques Clément zaczął uchodzić za męczennika, a nawet kandydata do kanonizacji przez papieża.

¹⁵ Podstawa prawna: art. 53 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483). Zob. także ustawę z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2009 r., Nr 98, poz. 817 z późn. zm.).

¹⁶ U. Augustyniak (red.), *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI-XVIII*, Warszawa 2010; K. Bartoszewicz, *Radziwiłłowie. Początek i dzieje rodu. Typy i charaktery. Rycerze, zdrajcy, pobożni, filantropi, dziwacy. Obrazy z życia domowego. Kobiety Radziwiłłowskie. Upadek Nieświeża i jego odrodzenie*, Kraków-Warszawa 1928; B. Królikowski, *Wśród Sarmatów: Radziwiłłowie i pamiętnikarze*, Lublin 2000.

kulturalny¹⁷. Na Listę „Pamięć Świata” archiwa rodu Radziwiłłów oraz nieświecki księgozbiór wpisano z Polski w 2009 roku razem z Litwą, Rosją, Białorusią, Ukrainą i Finlandią.

f) kodeks supraski (Codex Suprasliensis, Kodeks Retki)

Pergaminowy cyrylicki kodeks został odnaleziony w monasterze Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Supraślu przez prof. Michała Bobrowskiego (1784-1848) w 1823 roku. Datowany na X/XI wiek. Kodeks zawiera nauki Ojców Kościoła oraz opisy hagiograficzne. Stanowi cenne źródło wiedzy o języku prasłowiańskim¹⁸. W Polsce znajduje się tylko część, inne fragmenty kodeksu supraskiego przechowywane są w Rosji oraz Słowenii. Na Liście „Pamięć Świata” od 2007 roku (Polska, Rosja, Słowenia).

g) materiały archiwalne związane z działalnością Komisji Edukacji Narodowej (Komisja nad Edukacją Młodzi Szlacheckiej Dozór Mająca)

Komisja Edukacji Narodowej (KEN) powstała w 1773 roku. Pierwszy w kraju i Europie odpowiednik ministerstwa edukacji. Przed ukonstytuowaniem KEN szkolnictwo w Polsce było prowadzone przez Zakon Jezuitów. Konserwatywny system oświaty wymagał reform¹⁹. Komisja Edukacji Narodowej opracowała, np. akty prawne dotyczące oświaty, podręczniki, programy nauczania. Za ważne osiągnięcie uważa się także wprowadzenie nauczania w języku polskim (zamiast łaciny) oraz przyznanie dziewczynom prawa do nauki. Komisja przejęła nadzór nad Biblioteką Załuskich, na bazie której powstała Biblioteka Narodowa. Wiele dokonań KEN przetrwało swoją epokę. Archiwa Komisji Edukacji Narodowej zostały wpisane na Listę „Pamięć Świata” w 2007 roku.

h) 21 postulatów z dnia 17 sierpnia 1980 roku wraz z kolekcją „Narodziny Solidarności”

Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” został założony w 1980 roku²⁰. Związek domagał się ochrony praw pracowników. Jeden z głównych ośrodków

¹⁷ Zob., np. K. Stojek-Sawicka, *Wkład Radziwiłłów nieświeckich w rozwój nauki i piśmiennictwa – przyczynek do badań nad rolą i znaczeniem kulturowym dworów magnackich w XVIII wieku*, [w:] W. Walczak, K. Łopatecki (red.), *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, Białystok 2010, s. 441-452; W. Piwkowski, *Mecenat radziwiłłowski w dziedzinie kultury, sztuki, rzemiosła artystycznego*, [w:] S. Górzyński, J. Grała, W. Piwkowski, V. Urbaniak, T. Zielińska, *Radziwiłłowie herbu Trąby*, Warszawa 1996, s. 51-56.

¹⁸ Zob. B. Białokozowicz, *U źródeł cyrylickiego piśmiennictwa południowosłowiańskiego oraz jego recepcji na gruncie wschodniosłowiańskim i polskim*, [w:] „Acta Polono-Ruthenica” 2006, t. XI, s. 7-28.

¹⁹ K. Mrozowska, *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków 1973. Por. J. Poprawski, *Ustanowienie i znaczenie Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 1923; H. Regenweter, *Idealy Komisji Edukacji Narodowej w świetle współczesnych teorii pedagogicznych*, Warszawa 1932; H. Witkowska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1905.

²⁰ A. Friszke (red.), *Solidarność Podziemna 1981-1989*, Warszawa 2006; T. Kozłowski, *Narodziny Solidarności. Krajowa Komisja Porozumiewawcza 17 września – 10 listopada 1980*, Warszawa 2013.

opozycji przeciwko władzy PRL-u. Pod wodzą Lecha Wałęsy „Solidarność” obrała pokojową drogę zmiany rządów w Polsce. Zapoczątkowało to transformację ustrojową nie tylko w kraju, ale i w tej części Europy. Obecnie żyjemy w wolnym kraju, ale powstają lub przybierają na sile ruchy, które mogą rzucić na to cień. Należy wyciągnąć właściwe wnioski z historii, aby nie zaprzepaścić tego, co wtedy udało się osiągnąć. Postulaty gdańskie (sierpniowe) wraz z kolekcją wpisano na Listę „Pamięć Świata” w 2003 roku.

i) archiwa Instytutu Literackiego w Paryżu z lat 1946-2000

Instytut Literacki rozpoczął działalność w 1946 roku z inicjatywy Jerzego Giedroycia (1906-2000)²¹, Zofii (1910-2003) i Zygmunta Hertz (1908-1979) oraz Józefa Czapskiego (1896-1993). Pierwotna siedziba mieściła się w Rzymie, a od 1947 roku w Maisons-Laffitte (francuski departament Yvelines). Jedno z najbardziej zasłużonych polskich wydawnictw na emigracji. Do 2000 roku publikowało „Kulturę” redagowaną przez J. Giedroycia. Miesięcznik skupiał wielu wybitnych ludzi nauki i kultury. Instytut stanowił centrum życia kulturalnego polskiej emigracji, która za pomocą pióra oddziaływała na ówczesną sytuację w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej. Odważnie występowano i demaskowano mechanizmy działania władzy totalitarnej.

Jerzy Giedroyc

Źródło: Instytut Literacki w Paryżu

²¹ E. Berberyusz, *Książę z Maisons-Laffitte*, Warszawa 1995; Z. Grębecka, A.S. Mencwel, A.S. Kowalczyk, L. Szaruga (red.), *Jerzy Giedroyc: kultura, polityka, wiek XX. Debaty i rozprawy*, Warszawa 2009; M. Grochowska, *Jerzy Giedroyc*, Warszawa 2009; K. Pomian, *W kręgu Giedroycia*, Warszawa 2000.

W 2009 roku archiwa Instytutu Literackiego w Paryżu umieszczono na Liście „Pamięć Świata”.

j) zbiory Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu: Biblioteka Polska oraz Muzeum Adama Mickiewicza

Towarzystwo Historyczno-Literackie prowadziło działalność w latach 1832-1893. Zostało powołane do istnienia przez polskich emigrantów, których celem było gromadzenie i krzewienie wiedzy o Polsce oraz zachowanie więzi z ojczyzną. Z inicjatywy Towarzystwa powstała w 1838 roku Biblioteka Polska²², która dokumentowała i zbierała archiwalia, materiały biblioteczne oraz pamiątki związane z krajem. W 1845 roku zbiory liczyły 15 tysięcy książek, a w 1989 r. około 220 000 tysięcy. Biblioteka Polska posiada w zbiorach także rękopisy, ryciny, mapy. Przy Bibliotece działa muzeum poświęcone wieszczowi Adamowi Mickiewiczowi (1798-1855) oraz salon wirtuoza Fryderyka Chopina (1810-1849). Muzeum A. Mickiewicza zostało ufundowane przez jego najstarszego syna Władysława (1838-1926), który przeznaczył na ten cel własne dokumenty, pamiątki rodzinne oraz eksponaty. Działalność Towarzystwa stanowi świadectwo współpracy oraz dzieła podjętego przez elity intelektualne na rzecz kultywowania tożsamości i pamięci narodowej. Zbiory tej instytucji wraz z księgozbiorem Biblioteki Polskiej oraz pamiątkami przechowywanymi w Muzeum Adama Mickiewicza zostały wpisane na Listę „Pamięć Świata” w 2013 roku.

k) traktaty pokojowe między Królestwem Polskim a Cesarstwem Tureckim zawarte od II połowy XV do końca XVIII stulecia

Dokumenty te wchodziły w skład Archiwum Koronnego Warszawskiego. Na listę „Pamięć Świata” wpisane w 2013 roku. Stanowią świadectwo utrzymywania pokojowych stosunków dyplomatycznych między krajami wywodzącymi się z odmiennego kręgu kulturowego oraz religijnego²³. Świadczą o kształtowaniu się nowych standardów w ówczesnej polityce zagranicznej. Istotne dokumenty na temat dziejów na przełomie epoki medium tempora i czasów nowożytnych.

l) Archiwum Odbudowy Stolicy

W czasie II wojny światowej Warszawa została niemalże doszczętnie zniszczona. Były to zaplanowane i z premedytacją realizowane działania niemieckiego okupanta. Archiwum Odbudowy Stolicy zostało wpisane na Listę „Pamięć Świata” w 2011 roku. Dokumenty te ukazują wysiłki, siłę wewnętrzną, ofiarność oraz pracę niezliczonych

²² J. Pezda, *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838-1893*, Kraków 2013.

²³ Por. T. Majda (red.), *Wojna i pokój. Skarby sztuki tureckiej ze zbiorów polskich od XV do XIX wieku*, Warszawa 2000.

osób, dzięki którym Warszawa podniosła się z gruzów²⁴. Wydarzenie to odbiło się szerokim echem także poza Polską.

Polskie dziedzictwo piśmiennicze na Liście „Pamięć Świata” UNESCO jest mocno akcentowane i obecne poprzez wpisy dokumentów o szczególnej wartości. Należy zauważyć, iż wiele tych obiektów splecionych jest z historią innych narodów, np. archiwum dr Emanuela Ringelbluma, kodeks supraski, akt konfederacji warszawskiej, archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu. Działania podejmowane w tym kierunku wymagają współpracy oraz przejawiania tolerancji i empatii.

Należy podkreślić, iż w świecie jest bardzo dużo powiązań międzykulturowych. Przykładowo sinus – obliczenia dokonywane z wykorzystaniem tej funkcji trygonometrycznej ułatwiły żeglugę morską i oceaniczną. Rozpowszechniony przez Anglików, w rzeczywistości jest świadectwem indyjskiej myśli matematycznej. Podobnie fundamentalne założenie muzyki Zachodu – skala równomiernie temperowana – nie jest wynalazkiem europejskim, lecz Chu Tsai-yü (Zhu Zaiyu, 朱載堉, 1536-1610), księcia chińskiego z dynastii Ming. Z kolei w stroju polskiego szlachcica można dostrzec elementy kultury Wschodu. Powiązania i wpływy występowały również w kulturach, które do niedawna uchodziły za społeczeństwa, które kształtowały się w izolacji, np. Chiny. Jak napisał laureat Nagrody Nobla Amartya Sen lęk osób broniących regionalnych kultur „wyrasta z niewiary, iż bez utraty własnej osobowości możemy uczyć się z doświadczeń innych”²⁵.

Lista „Pamięć Świata” jest dowodem, iż można przewycięzać stereotypy, nawiązywać i prowadzić dialog między krajami o odmiennej historii oraz kulturze. Biorąc pod uwagę powiązania kulturowe ukazuje to złożoność i wielowymiarowość poruszanej problematyki. W tym zakresie jest jednak jeszcze wiele do zrobienia, np. kierowanie się „interese państwowym” lub „racją stanu” w niejednym przypadku paraliżuje lub uniemożliwia dojście do konsensu w sprawach restytucji zabytków.

Wśród kolejnych propozycji wysuwanych przez Polskę do umieszczenia na Liście „Pamięć Świata” UNESCO znajduje się, np. rękopis łaciński *Banderia Prutenorum* Jana Długosza z 1448 roku – świadectwo średniowiecznej heraldyki oraz weksylogologii; Kodeks Baltazara Behema sporządzony przez notariusza w XVI wieku z późniejszymi uzupełnieniami – dokument o podstawach prawnych, ustroju, przywilejach, kulturze materialnej, przedstawiający obrazy z życia mieszkańców Krakowa na początku XVI stulecia; materiały archiwalne o działalności Uniwersytetu Jagiellońskiego XIV-XVIII

²⁴ Dekret z dnia 12 marca 1945 roku o powszechnym obowiązku świadczeń osobistych na rzecz odbudowy m. st. Warszawy (Dz. U. z 1945 r., Nr 8, poz. 39); dekret z dnia 26 października 1945 roku o prawie zabudowy (Dz. U. z 1945 r., Nr 50, poz. 280); dekret z dnia 26 października 1945 roku o rozbiórce i naprawie budynków zniszczonych i uszkodzonych wskutek wojny (Dz. U. z 1945 r., Nr 50, poz. 281).

²⁵ A. Sen, *Wymiana kulturowa i współzależność*, [w:] A. Sen, *Rozwój i wolność*, Poznań 2002, s. 259.

wieku; archiwalia i księgozbiór braci czeskich z lat 1507-1828 – źródło wiedzy o protestantyzmie; zbiory archiwalne, biblioteczne, naukowe oraz muzealia Ossolineum – instytucji kultury o charakterze narodowym ufundowanej przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego w 1817 roku; archiwalia byłego niemieckiego obozu zagłady Auschwitz-Birkenau (1940-1945).

Ochrona współczesnych księgozbiorów w Polsce regulowana jest przez ustawę z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (Dz. U. z 2013 r., poz. 829 z późn. zm.)²⁶. Na mocy tego aktu prawnego biblioteki i ich zbiory są dobrem narodowym, które odgrywają istotną rolę w zachowywaniu dziedzictwa kulturowego. Książki są świadectwem dziejów i przeobrażeń w życiu społecznym, kulturalnym, politycznym, gospodarczym.

Według ustawy o bibliotekach z 1997 roku materiałami bibliotecznymi są „w szczególności dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza: dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne” (art. 5). Obserwujemy powstawanie nowych corpus mechanicum, które coraz częściej przybierają postać zdigitalizowaną. Użycie przez prawodawcę zwrotu „w szczególności” świadczy, iż definicja ta nie ma charakteru zamkniętego, co pozwala projektować działania perspektywiczne.

Na podstawie omawianego aktu prawnego zbiory mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego stanowią w całości lub w części – narodowy zasób biblioteczny²⁷. W akcie wykonawczym do ustawy uszczegółowiono wymogi zaznaczając, iż zbiory te powinny odznaczać się unikatowością oraz spełniać co najmniej jedno z poniższych kryteriów poprzez posiadanie: a) wartości historycznej; b) wartości dla nauki; c) wartości dla kultury; d) wartości artystycznej²⁸. Biblioteki, które mają zbiory zaliczane do narodowego zasobu bibliotecznego zobligowane są do sporządzenia planu ochrony²⁹.

Korzystanie z innych materiałów i źródeł informacji umożliwiają biblioteki wchodzące w skład ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, która została powołana w celu prowadzenia jednolitej działalności w tym zakresie. Ogólnokrajową sieć biblioteczną tworzą biblioteki publiczne, które oprócz zadań statutowych, uczestniczą również w upowszechnianiu oraz animacji kultury.

²⁶ Powyższy akt normatywny wszedł w życie w dniu 28 sierpnia 1997 roku.

²⁷ Podstawa prawna: art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (Dz. U. z 2013 r., poz. 829 z późn. zm.).

²⁸ Podstawa prawna: § 2 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 roku w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. z 2012 r., poz. 797 z późn. zm.). Jest to przykład ustawodawstwa delegowanego.

²⁹ Szerz. § 7 ust. 2 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 roku w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. z 2012 r., poz. 797 z późn. zm.).

Nie można jednak zapominać o innych bibliotekach, które również biorą udział w krzewieniu wiedzy i informacji. Biblioteki naukowe, szkolne, pedagogiczne oraz fachowe i zakładowe to instytucje, które służą nie tylko działalności informacyjnej oraz kształceniu, ale także edukacji czytelniczej i kulturowej.

Należy zaznaczyć, iż ochronę historycznych materiałów bibliotecznych reguluje inny akt normatywny – ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2010 r., Nr 130, poz. 871 z późn. zm.)³⁰.

W świetle powyższej ustawy zabytek oznacza „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową” (art. 3 pkt. 1). Nasuwa się pytanie, według jakich kryteriów powinno się interpretować pojęcie „interes społeczny”? Wyłania się obawa, że tej kwalifikacji może dokonać osoba lub grupa ludzi, która zamiast dobrem publicznym, będzie kierować się przesłankami osobistymi, bądź partykularnymi. Odrębną kwestią jest wartościowanie zabytków. Należy w tej materii zachować szczególną roztropność i obiektywność³¹.

W analizowanej ustawie stosuje się podział zabytków na ruchome, nieruchome oraz archeologiczne. Do zabytków ruchomych zaliczono także materiały biblioteczne (art. 6 ust. 1 pkt. 2e). Prawne uznanie za zabytek można uznać za kwalifikowaną postać ochrony materiałów bibliotecznych.

Wojewódzki konserwator zabytków wpisuje obiekty do rejestru na podstawie decyzji administracyjnoprawnej. Zabytek ruchomy może być wpisany z urzędu lub na wniosek jego właściciela. Z urzędu zabytek wpisuje się w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej³². Po nowelizacji dodano zwrot o „wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej”. Zapis ten wprowadzono po głośnej sprawie związanej z archiwum pretendenta do Literackiej Nagrody Nobla Zbigniewa Herberta (1924-1998). Zgodnie z wolą poety archiwum miało zostać przekazane do Biblioteki Beinecke Uniwersytetu Yale w Stanach Zjednoczonych. Polscy naukowcy i artyści podjęli działania, aby powstrzymać wywóz spuścizny po Herbercie z ojczyzny. Spotkało się to ze zrozumieniem, gdyż wdowa

³⁰ Należy zaznaczyć, że w/w akt prawny nie ma zastosowania do archiwaliów, gdyż tą problematykę reguluje ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2011 r., Nr 171, poz. 1016 z późn. zm.). Zagadnienie materiałów archiwalnych nie jest jednak objęte tematyką niniejszego artykułu.

³¹ Zob. szerz. S. Kowalska, *Prawna ochrona dóbr kultury. Wybrane regulacje oraz proponowane zmiany*, [w:] M. Nowak (red.), *Studia prawnicze. Rozprawy i materiały*, Kraków 2007, s. 97-111.

³² Podstawa prawna: art. 10 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2010 r., Nr 130, poz. 871 z późn. zm.).

po poecie – Katarzyna Herbert oraz jego siostra Halina Herbert-Żebrowska zgodziły się przekazać archiwum do Biblioteki Narodowej w Warszawie – centralnej biblioteki państwa oraz głównego ogniwa narodowego zasobu bibliotecznego. Podobnego aktu dokonała Tamara Kołakowska – wdowa po wybitnym profesorze filozofii Leszku Kołakowskim (1927-2009). Do Biblioteki Narodowej kierowane są nie tylko archiwa osób ze świata nauki, ale również sztuki. W dniu 18 grudnia 2013 roku swoje prywatne archiwum Bibliotece Narodowej przekazała Maryla Rodowicz. Archiwum składa się nie tylko z maszynopisów, rękopisów piosenek, rysunków, fragmentów gazet, fotografii, pamiątek prywatnych, ale i z bogatej korespondencji, jaką artystka prowadziła z pisarką, poetką, autorką tekstów piosenek Agnieszką Osiecką (1936-1997). Zbiory te dokumentują fenomen twórczości, muzykę rozrywkową oraz Polskę z minionych lat.

Dodatkowe wzmocnienie ochrony materiałów piśmienniczych znajduje się w art. 51 ust. 4 pkt. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2010 r., Nr 130, poz. 871 z późn. zm.), na podstawie którego zabytki znajdujące się w inwentarzach muzealnych albo narodowym zasobie bibliotecznym nie mogą być na stałe wywożone z Polski³³. Decyzję o wywozie innych materiałów bibliotecznym, które podlegają pod omawianą ustawę – podejmuje dyrektor Biblioteki Narodowej³⁴. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego może jednak odmówić wydania jednorazowego pozwolenia na stały wywóz materiału bibliotecznego za granicę, jeżeli zabytek posiada szczególną wartość dla dziedzictwa kulturowego (art. 52 ust. 1a). Jest to regulacja, która może zostać zastosowana fakultatywnie w uzasadnionych okolicznościach.

Zachodzi potrzeba opracowania i zapewnienia skuteczniejszej ochrony zabytków na wypadek kradzieży, klęsk żywiołowych nielegalnego wywozu za granicę, a także w celu sprawdzania stanu ich zachowania oraz przeznaczenia. Przykładowo, w styczniu 2014 roku pożar strawił trzy zabytkowe budynki drewniane znajdujące się na terenie wsi Lærdalsøyri (Norwegia), która widnieje na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO (wpis częściowy). Nie ulega wątpliwości, iż prace konserwacyjne i restauratorskie powinny być dobrze zaplanowane, przygotowane, realizowane oraz nadzorowane. Powinno się je poprzedzić odpowiednimi badaniami i ekspertyzami. W Polsce nie została uregulowana kwestia odpowiedzialności za błędną ekspertyzę rzeczoznawcy w zakresie opieki nad zabytkami³⁵. Ponadto należy skoordynować

³³ Szerz. S. Kowalska, *Europeizacja prawa a ochrona dziedzictwa kulturowego. Wybrane zagadnienia legislacyjne Rzeczypospolitej i Unii Europejskiej*, [w:] T. Biernat (red.), *Europeizacja prawa*, Kraków 2008, s. 171-183.

³⁴ Natomiast procedurę w przypadku ubiegania się o pozwolenie na wywóz stały lub czasowy innych zabytków niż materiały biblieczne regulują art. 52-57 i 59-60 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2010 r., Nr 130, poz. 871 z późn. zm.).

³⁵ Por. rozporządzenie Ministra Kultury (ówczesna nazwa) z dnia 10 maja 2004 roku w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1302 z późn. zm.).

działania w zakresie ochrony zabytków, zapewnić odpowiednią infrastrukturę oraz warunki prawne, organizacyjne, finansowe. Nierzadko względy komercyjne i inwestycyjne biorą górę nad wartością i znaczeniem zabytku³⁶.

Na początku XXI wieku powszechnym narzędziem porozumiewania oraz świadczenia usług komunikacyjno-informacyjnych jest Internet. Nic więc dziwnego, że za pomocą Internetu zaczęto udostępniać księgozbiory biblioteczne³⁷. Powstają kolejne biblioteki cyfrowe (wirtualne), które ułatwiają dostęp do dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego wielu krajów.

Największe osiągnięcia w zakresie digitalizacji materiałów bibliotecznych posiadają Stany Zjednoczone. W Polsce za prekursorów uważa się Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w Toruniu (1997 r.); Bibliotekę Uniwersytecką we Wrocławiu (1998 r.) oraz Bibliotekę Główną Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (1999 r.). Nie można jednak zapominać, iż już w 1995 roku Biblioteka Jagiellońska na płytę CD-ROM przeniosła dzieło Mikołaja Kopernika „O obrotach sfer niebieskich”³⁸.

Zdigitalizowanie i umieszczenie materiału w bibliotece wirtualnej pociąga za sobą konieczność przetworzenia, zwielokrotnienia utworu, sporządzenia jego kopii, najmu, użyczenia, etc. Wyłania się problem ochrony prawa własności intelektualnej. Zanim jakkolwiek materiał biblioteczny zostanie zdigitalizowany powinno się najpierw sprawdzić jego status prawnoautorski³⁹. Okazuje się, iż sprawdzenie tej ważkiej kwestii może być bardziej złożone, czasochłonne oraz kosztowne niż sama digitalizacja i umieszczenie utworu w bibliotece cyfrowej.

W prawie Unii Europejskiej zezwala się na zwielokrotnianie utworów przez instytucje oświatowe, muzea, ogólnodostępne biblioteki oraz archiwa pod warunkiem, iż nie jest to podejmowane w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Wyłania się pytanie, jaka jest skuteczność dyrektywy⁴⁰ w tym zakresie na płaszczyźnie krajów członkowskich? Nie ulega wątpliwości, iż w celu ochrony prawa autorskiego należy wdrażać skorelowane działania na forum międzynarodowym i je egzekwować, gdyż sama implementacja nie wystarczy.

³⁶ Zob. szerz. S. Kowalska, *Drogi i rozdroża ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce po 1989 roku*, Poznań-Kalisz 2011, s. 71 i nn.

³⁷ Zob. S. Kowalska, *Akty normatywne dotyczące bibliotek w prawie polskim, unijnym i międzynarodowym*, Poznań-Kalisz 2009, s. 489-506.

³⁸ M. Kowalska, *Digitalizacja zbiorów w bibliotekach polskich – próba oceny doświadczeń krajowych*, [w:] „EBIB” 2006, nr 11. Por. P. Zieliński, *Digitalizacja – stan obecny i perspektywy*, [w:] „Poradnik Bibliotekarza” 2007, nr 9, s. 24 i nn.

³⁹ W Polsce tą problematykę reguluje ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2009 r., Nr 157, poz. 1241 z późn. zm.).

⁴⁰ Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society (Dz. Urz. WE L 167 z dn. 22 czerwca 2001 r. z późn. zm.).

W Polsce szerszy dostęp do dóbr kultury został umożliwiony poprzez instytucję dozwolonego użytku, na podstawie którego biblioteki, szkoły i archiwa mogą korzystać nieodpłatnie z egzemplarzy rozpowszechnionych utworów⁴¹. Dzięki przepisom regulującym dozwolony użytek publiczny materiały biblioteczne można przenosić i utrwalać na nośnikach informacji (np. CD-ROM, DVD), a także umieszczać w wirtualnych bibliotekach. Problemem jest jednak kwestia jakości sprzętu oraz formatu, w jakim proces ten jest przeprowadzany. Wersja cyfrowa (elektroniczna) może być nie do doczytania po upływie stosunkowo krótkiego czasu. Ponadto dochodzi do tego zużywalność *corpus mechanicum*, np. podaje się, że płyty CD-ROM, które obecnie wychodzą z użycia, powinny być przegrywane co 4-5 lat⁴². Mimo, iż umożliwiają zaoszczędzenie miejsca w magazynach i zarchiwizowanie około 250 000 stron tekstu, płyty te ulegają jednak łatwo uszkodzeniom, np. zarysowaniu, korozji, oddziaływaniu wody i temperatury. Cały czas trwają prace nad kolejnymi trwalszymi sposobami zapisu danych. Prawo powinno również nadążać za zmianami i przeobrażeniami społecznymi.

Kolejny dylemat wyłania się w kontekście cyfrowych repozytoriów naukowych. Z pewnością ułatwiają dostęp do publikacji nauki polskiej i zagranicznej⁴³, z drugiej jednak strony pojawia się pytanie, jakie prace naukowe i materiały powinny być umieszczane w repozytoriach? W jaki sposób i kto powinien zarządzać tymi zasobami? Czy sprzęt komputerowy jest do tego odpowiednio przystosowany, a ochrona danych osobowych w sieci skutecznie zapewniona? Jak wygląda ochrona praw i wysiłku intelektualnego autora (twórcy)? W jaki sposób powinien przebiegać proces łączenia repozytoriów naukowych? Ponadto czy wiadomo kto i w jakich celach korzysta z tych zasobów? Jak przedstawia się wiarygodność, rzetelność i aktualizacja danych zamieszczanych w repozytoriach cyfrowych? To jest tylko kilka przykładowych pytań. W rzeczywistości wyłania się o wiele więcej dylematów zarówno natury praktycznej, technicznej, jak i prawnej.

Odrębną kwestią jest ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W Polsce dopiero wypracowywane są mechanizmy ochrony zabytków o charakterze niematerialnym, np. legend, baśni, pieśni, tradycji przekazywanych ustnie z pokolenia na pokolenie. W jaki sposób i w jakiej formie powinny być utrwalane? Zastanawiające, dlaczego Polska dopiero po kilku latach zdecydowała się na ratyfikację Konwencji UNESCO

⁴¹ Szerz. art. 28 ustawy z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2009 r., Nr 157, poz. 1241 z późn. zm.).

⁴² D. Wańka, *Mikrofilmowanie jako forma zabezpieczania archiwaliów i zbiorów bibliotecznych. Wady i zalety na tle nowoczesnych technologii cyfrowych*, [w:] S. Kowalska (red.), *Wybrane aspekty ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego*, Poznań-Kalisz 2010, s. 244.

⁴³ Zob. S. Kowalska, *Uczony jako podmiot sprawczy twórczości naukowej – rozważania na tle prawa autorskiego* [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *My i wy. Spory o charakter o nacjonalności nauki*, Warszawa 2010, s. 239-251.

w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzonej w Paryżu dnia 17 października 2003 roku⁴⁴. Obecnie trwają prace nad wdrożeniem skorelowanych działań w tym kierunku na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym. Kładzie się nacisk na wsparcie i włączenie się naukowców w identyfikację, dokumentację i popularyzowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W dniu 15 stycznia 2013 roku Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłosił rozpoczęcie prowadzenia Krajowej Listy Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Lista ta dotyczy żywych zjawisk. Spis ten ma jednak charakter tylko informacyjny. Należy dopełnić go odpowiednimi działaniami, dzięki którym ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego będzie miała charakter faktyczny, a nie deklaracyjny. Chociaż ochrona dziedzictwa niematerialnego jest niezwykle skomplikowaną i złożoną materią, należy nie zwlekać, gdyż wiele zjawisk może całkowicie zaniknąć wraz z odejściem osób, które są w tym biegle („żywe księgi”).

Nie ulega wątpliwości, iż książka jest jednym z najistotniejszych składników dziedzictwa kulturowego. Zamieszczone na Liście „Pamięć Świata” UNESCO dokumenty i materiały pozwalają ukazać w szerszym zakresie piękno, znaczenie i wkład Polaków w dziedzictwo ogólnoludzkie.

Akty prawne, dokumenty

D e k r e t z dnia 12 marca 1945 roku o powszechnym obowiązku świadczeń osobistych na rzecz odbudowy m. st. Warszawy (Dz. U. z 1945 r., Nr 8, poz. 39).

D e k r e t z dnia 26 października 1945 roku o prawie zabudowy (Dz. U. z 1945 r., Nr 50, poz. 280).

D e k r e t z dnia 26 października 1945 roku o rozbiórce i naprawie budynków zniszczonych i uszkodzonych wskutek wojny (Dz. U. z 1945 r., Nr 50, poz. 281).

D i r e c t i v e 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society (Dz. Urz. WE L 167 z dn. 22 czerwca 2001 r. z późn. zm.).

K o n s t y t u c j a RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

K o n w e n c j a UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 roku (Dz. U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018).

U s t a w a z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2011 r., Nr 171, poz. 1016 z późn. zm.).

U s t a w a z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2009 r., Nr 98, poz. 817 z późn. zm.).

U s t a w a z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2009 r., Nr 157, poz. 1241 z późn. zm.).

U s t a w a z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (Dz. U. z 2013 r., poz. 829 z późn. zm.).

U s t a w a z dnia 7 maja 1999 roku o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Dz. U. z 2006 r., Nr 220, poz. 1600 z późn. zm.).

⁴⁴ Dz. U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018.

- U s t a w a z dnia 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina (Dz. U. z 2001 r., Nr 16, poz. 168 z późn. zm.).
- U s t a w a z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2010 r., Nr 130, poz. 871 z późn. zm.).
- R o z p o r z ą d z e n i e Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 roku w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1302 z późn. zm.).
- R o z p o r z ą d z e n i e Ministra Kultury z dnia 5 lipca 2005 r. w sprawie odznaki honorowej „Zasłużony dla Ochrony Dziedzictwa Fryderyka Chopina” (Dz. U. z 2005 r., Nr 149, poz. 1234 z późn. zm.).
- R o z p o r z ą d z e n i e Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 roku w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz. U. z 2012 r., poz. 797 z późn. zm.).

Bibliografia

- A u g u s t y n i a k U. (red.), *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI-XVIII*, Warszawa 2010.
- B a r t o s z e w i c z K., *Radziwiłłowie. Początek i dzieje rodu. Typy i charakter. Rycerze, zdrajcy, pobożni, filantropi, dziwacy. Obrazy z życia domowego. Kobiety Radziwiłłowskie. Upadek Nieświeża i jego odrodzenie*, Kraków-Warszawa 1928.
- B e r b e r y u s z E., *Książę z Maisons-Laffitte*, Warszawa 1995.
- B i a ł o k o z o w i c z B., *U źródeł cyrylicznego piśmiennictwa południowosłowiańskiego oraz jego recepcji na gruncie wschodniosłowiańskim i polskim*, [w:] „Acta Polono-Ruthenica” 2006, t. XI.
- C o m m e n d o n e G.F., *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta*, Wilno 1851.
- F r i s z k e A. (red.), *Solidarność Podziemna 1981-1989*, Warszawa 2006.
- G r ę b e c k a Z., Mencwel A.S., Kowalczyk A.S., Szaruga L. (red.), *Jerzy Giedroyc: kultura, polityka, wiek XX. Debaty i rozprawy*, Warszawa 2009.
- G r o c h o w s k a M., *Jerzy Giedroyc*, Warszawa 2009.
- K a ż m i e r c z a k A., *Galileusz i Kepler wobec heliocentrycznej teorii Mikołaja Kopernika*, [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *My i wy. Spory o charakter racjonalności nauki*, Warszawa 2010.
- K o w a l s k a M., *Digitalizacja zbiorów w bibliotekach polskich – próba oceny doświadczeń krajowych*, [w:] „EBIB” 2006, nr 11.
- K o w a l s k a S., *Akty normatywne dotyczące bibliotek w prawie polskim, unijnym i międzynarodowym*, Poznań-Kalisz 2009.
- K o w a l s k a S., *Drogi i rozdroża ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce po 1989 roku*, Poznań-Kalisz 2011.
- K o w a l s k a S., *Prawna ochrona dóbr kultury. Wybrane regulacje oraz proponowane zmiany*, [w:] M. Nowak (red.), *Studia prawnicze. Rozprawy i materiały*, Kraków 2007.
- K o w a l s k a S., *Europeizacja prawa a ochrona dziedzictwa kulturowego. Wybrane zagadnienia legislacyjne Rzeczypospolitej i Unii Europejskiej*, [w:] T. Biernat (red.), *Europeizacja prawa*, Kraków 2008.
- K o w a l s k a S., *Uczony jako podmiot sprawczy twórczości naukowej – rozważania na tle prawa autorskiego* [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *My i wy. Spory o charakter o racjonalności nauki*, Warszawa 2010.
- K o z ł o w s k i T., *Narodziny Solidarności. Krajowa Komisja Porozumiewawcza 17 września – 10 listopada 1980*, Warszawa 2013.
- K r ó l i k o w s k i B., *Wśród Sarmatów: Radziwiłłowie i pamiętnikarze*, Lublin 2000.

- K u h n T.S., *Przezwrot kopernikański. Astronomia planetarna w dziejach myśli Zachodu*, Warszawa 2006.
- M a j d a T. (red.), *Wojna i pokój. Skarby sztuki tureckiej ze zbiorów polskich od XV do XIX wieku*, Warszawa 2000.
- M a r k o w s k a M. (red.), *Archiwum Ringelbluma. Dzień po dniu Zagłady*, Warszawa 2008.
- M r o z o w s k a K., *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków 1973.
- P i w k o w s k i W., *Mecenat radziwiłłowski w dziedzinie kultury, sztuki, rzemiosła artystycznego*, [w:] S. Górzyński, J. Grala, W. Piwkowski, V. Urbaniak, T. Zielińska, *Radziwiłłowie herbu Trąby*, Warszawa 1996.
- P e z d a J., *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838-1893*, Kraków 2013.
- P o m i a n K., *W kręgu Giedroycia*, Warszawa 2000.
- P o p r a w s k i J., *Ustanowienie i znaczenie Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 1923.
- R e g e n w e t e r H., *Idealy Komisji Edukacji Narodowej w świetle współczesnych teorii pedagogicznych*, Warszawa 1932.
- S e n A., *Wymiana kulturowa i współzależność*, [w:] A. Sen, *Rozwój i wolność*, Poznań 2002.
- S t o j e k - S a w i c k a K., *Wkład Radziwiłłów nieświeskich w rozwój nauki i piśmiennictwa – przyczynek do badań nad rolą i znaczeniem kulturowym dworów magnackich w XVIII wieku*, [w:] W. Walczak, K. Łopatecki (red.), *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, Białystok 2010.
- T a z b i r J., *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI-XVII wieku*, Warszawa 2009.
- W a n k a D., *Mikrofilmowanie jako forma zabezpieczania archiwaliów i zbiorów bibliotecznych. Wady i zalety na tle nowoczesnych technologii cyfrowych*, [w:] S. Kowalska (red.), *Wybrane aspekty ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego*, Poznań-Kalisz 2010.
- W i t k o w s k a H., *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1905.
- Z i e l i n s k i P., *Digitalizacja – stan obecny i perspektywy*, [w:] „Poradnik Bibliotekarza” 2007, nr 9.

Abstrakt

Wkład Polaków w kreację Listy „Pamięć Świata” UNESCO. Prawne aspekty ochrony ogólnoludzkiego dziedzictwa piśmienniczego

Na Listę „Pamięć Świata” UNESCO wpisuje się najcenniejsze zabytki i dokumenty dziedzictwa piśmienniczego ludzkości. Książki są świadectwem dziejów i przeobrażeń w życiu społecznym, kulturalnym, politycznym i gospodarczym oraz łącznikiem międzypokoleniowym. W niniejszym artykule omówiono prawną ochronę dokumentów i materiałów bibliotecznych. Wskazano, iż poprzez umieszczenie polskich zabytków piśmiennictwa na Liście „Pamięć Świata” można ukazywać, popularyzować i krzewić wiedzę o wkładzie Polaków w dziedzictwo ogólnoludzkie. Istotną rolę w ochronie dziedzictwa piśmienniczego odgrywają skorelowane działania, które powinny być podejmowane także na drodze współpracy międzynarodowej. Podkreślono, iż działania wdrażane w tym kierunku powinny mieć charakter bardziej spójny i rzeczywisty niż deklaracyjny.

Słowa kluczowe

dziedzictwo kulturowe, zabytki, biblioteka, digitalizacja, Lista „Pamięć Świata” UNESCO, prawo